

УДК 291.1:316.74(091)

Кондратик, Л. (2018). Концепція громадянської релігії Роберта Белла: pro et contra. *Соціологічні студії*, 2(13), 29–36. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-29-36>

Концепція громадянської релігії Роберта Белла: pro et contra

Леонід Кондратик –
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та
релігієзнавства,
Східноєвропейський
національний університет імені
Лесі Українки, Луцьк, Україна
E-mail: philosisnvnvnu104@ukr.net

Leonid Kondratyk –
PhD in Philosophy, Professor,
Department of Philosophy and
Religious Studies, Lesya Ukrainka
Eastern European National
University, Lutsk, Ukraine
E-mail: philosisnvnvnu104@ukr.net

DOI:
<https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-29-36>

Received: August, 2018
1st Revision: September, 2018
Accepted: October, 2018

Ключові слова: вірування, практики, ритуал, символ, спільнота, цінності.

Kondratyk Leonid. The Concept of the Civil Religion of Robert Bellah: Pro et Contra. The article argues that the modern discourse on civil religion originates from the works of American social scientist R. Bellah. This phenomenon of R. Bellah has defined as a collection of common meanings, symbols, rituals, holidays, ideas and subconsciousness, which the overwhelming majority of the population, regardless of religious preference or their absence, perceives as an individual, common, having a sacred meaning and meaning. This set of beliefs, symbols and rituals related to the sacred sphere is not brought into American society, but is the result of American history and cultural background, and therefore the civil religion is institutionalized in the community, and therefore it exists as a real social and spiritual entity and has social significance. The argument of R. Bellah and his followers about the non-identity of Christianity and civil religion, as well as its similarity to traditional religion is analyzed. The paper analyzes the definition of the civil religion of the adherents of the theory of R. Bellah, indicating their peculiarity. It is shown that in accordance with the concept of R. Bellah and his supporters, the main functions of the civil religion are: convergence of different groups with different religions, which enables to realize their significant moral potential in public life; legitimizing the existing power in society and justifying the principles of its criticism; the glorification of the spirit of the nation; formation of readiness of members of society for the joint goals and objectives. It is revealed that the content of the critique of R. Bellah's concept of civil religion is reduced to the following: civil religion appears as idolatry to the nation; it can contribute to such a legitimization of political order, which can lead to totalitarianism (M. Cristi); since every aspect of American civil religion was formed through the experience of the war, this religion is the apotheosis of American militarism (B. Ehrenreich); American civil religion justifies hegemony in foreign policy and discriminates against the general population within the country (I. Zadorozhnyuk). The author outlined the problem of future research.

Key words: beliefs, practices, ritual, symbol, aptitude, values.

Кондратик Леонид. Концепция гражданской религии Роберта Белла: pro et contra. В статье утверждается, что современный дискурс о гражданской религии начинается с работ американского обществоведа Р. Белла;

учений определил этот феномен как совокупность общих смыслов, символов, ритуалов, праздников, идей и т. п., имеющих сакральный смысл и значение для большинства населения, независимо от религиозных предпочтений или их отсутствия. Также устанавливается, что эта совокупность верований, символов и ритуалов является результатом американской истории и культурного фона, поэтому гражданская религия институционализирована в общность и существует как реальное социально-духовное образование и имеет общественную значимость. В статье определяются главные функции гражданской религии согласно концепции Р. Белла и его последователей, раскрывается содержание критики этой концепции.

Ключевые слова: верования, практики, ритуал, символ, общность, ценности.

Постановка наукової проблеми та її значення. Явища, пов'язані з існуванням релігії, вражають своєю багатоманітністю. Тут ідеться і про історичні типи релігії, і про релігії менш розвинуті, і релігії, що досягли значного розвитку, а також про релігії, які за своєю світоглядною суттю та територією поширення є національними й світовими. Ідеться також про релігії світські та псевдорелігії, про традиційні й нетрадиційні тощо. У цій низці термінів особливе місце посідає поняття «громадянська релігія». Серед дослідників не вщухають суперечки з приводу того, чи дійсно це явище є релігією, а чи йдеться про якусь світську віру, чи ерзац-релігію, а чи ж про якусь нову релігію. Та, попри все, інтерес до цієї теми не вщухає, а набуває особливої актуальності як з огляду на ті процеси, що відбуваються у світі (міжрасові та міжетнічні відносини зокрема), так і на ті, які відбуваються в нашому суспільстві. В останньому випадку особливу стурбованість викликає не тільки або й не стільки певне непорозуміння між православними церквами, скільки зростаюча релігійна строкатість, корені якої не проростають із нашого культурного ґрунту. А тому все частіше можна чути голоси тих, хто ратує за швидше «оформлення» громадянської релігії, як того чинника, який консолідуватиме українську суспільність, незважаючи на наявність у ньому різних віросповідань.

Отож наявна суперечність між суспільною затребуваністю вивчення цього соціально-світоглядного явища і його недостатнім осягненням у науковій літературі. До того ж аналіз наукових розвідок свідчить про те, що всі вчені, особливо зарубіжні, які мають відношення до означеної теми, дають неоднакову оцінку роботам американського соціолога Р. Белла.

Мета статті – означити основні положення концепції громадянської релігії Р. Белла та засадничі принципи критики цієї теорії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У науковій літературі існує низка праць стосовно громадянської релігійності загалом та її висвітлення в концепції Р. Белла зокрема. Власне, ті, котрими послуговувалися ми для написання статті, більш детально проаналізовано далі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основоположником сучасної концепції громадянської релігії вважають американського соціолога Роберта Белла (1927–2013). Постає питання: що підштовхнуло американського вченого до розробки такої теорії. Часткову відповідь на це питання дає збірник праць американських соціологів, який у США опублікував у 1968 р., а в СРСР – у 1972 р. під назвою «Американская социология. Перспективы, проблемы, методы». Ураховуючи, що підготовка видання тривала щонайменше два роки, ми припускаємо, що в Р. Белла на той час не було чіткої концепції громадянської релігії, а його знаменита стаття «Американська громадянська релігія» ще чекала свого виходу у світ. Та й сам автор звертає увагу на те, що збірникова публікація ґрунтується на його попередніх статтях, які датовані 1964-м і 1965 р. та стосуються проблеми еволюції релігії. Проте саме в статті «Соціологія релігії» Р. Белла уводить у сучасний науковий ужиток поняття «громадянська релігія».

Справа в тому, що на той час в американській соціології панував структурно-функціональний підхід Т. Парсонса, котрий і був редактором збірника. Головна ідея метра світової соціології полягала в тому, що будь-яка соціальна система перебуває в інтегративному стані. Власне, соціологія і є наукою про інтеграцію суспільства. Підсистеми соціальної системи теж перебувають в інтегративному стані й сприяють інтегративності більш широкої системи. Релігія ж, звичайно, сприяє інтеграції соціальної системи, а точніше – є підсистемою підтримання зразків.

Р. Белла розглядав релігію як символічну модель, яка формує людський досвід – як пізнавальний, так і емоційний; як сукупність символічних форм, що співвідносить людину з кінцевими умовами її існування. У своїй еволюції релігія проходить п'ять етапів: примітивний, архаїчний, історичний, ранньосучасний і сучасний.

Важливо наголосити, що свою статтю американський соціолог розпочинає з твердження, що люди завжди думали про священне, а згодом почали об'єктивно досліджувати це явище, але цей процес пов'язаний із певними труднощами, адже священне, за визначенням, – це щось потаємне, високошановне, заповітне для тих, хто бачить у ньому святиню. І далі науковець додає, що священне – це якість, якою наділяється святиня. На всіх етапах еволюції поняття священного видозмінюється, модифікується, але залишається центральним у будь-якій релігії.

Для соціолога найбільший інтерес становлять зрушення від релігії ранньосучасної до сучасних релігій, які відбуваються в сучасних розвинених суспільствах. Тут Р. Белла вказує на такі моменти. Зростання рівня благополуччя й освіти призвело до того, що для людини центром уваги стає питання про смисл її життя. Нагадаємо, що для Р. Белла питання смислу – це сфера релігії. Сучасна людина потребує не категоричних релігійних або ідеологічних формулювань, ясного й простого світогляду з безпосередньою імперативною настановою до дії. І далі американський соціолог стверджує: «Освіченим і мислячим групам потрібні витончені, недогматичні системи думки з високим рівнем самопізнання. Релігійні групи більше не можуть приймати на віру традиційні зобо'язання. Усе успадковане від минулого стає предметом прискіпливого вивчення й перевірки, а мотиви для такого прийняття піддаються уважному розгляду, особливо з боку найбільш підготовлених умів із-поміж членів самих релігійних груп» (Белла, 1972, с. 265).

Сказане стосується безпосередньо релігійної сфери, але Р. Белла звертає увагу й на стан ідеології. Він відзначає, що в США є групи людей, які, не сповідуючи жодної ідеології, розв'язують соціальні проблеми. Звідси й висновок: наступив кінець ідеології. І та група, для якої наступав кінець ідеології, є авангардом широкої та великої за своїм масштабом соціально-культурної трансформації (Белла, 1972, с. 273).

І ось тут ми підходимо до розгадки задуму громадянської релігії Р. Белла. Почнемо з того, що еволюційний підхід має свої обмеження. Отже, релігія еволюціонує і, якщо дотримуватися логіки роздумів соціолога, то має бути наступний, шостий етап еволюції релігії або ж її зникнення, як у випадку з ідеологією. Звичайно, із таким він погодитися не міг і сучасний стан релігії в суспільстві схарактеризував як секуляризацію, що передбачає не ліквідацію самої релігії, а зміну її структури й ролі, адже людина завжди буде схильною до розв'язання проблем смислу.

Ідеологія вичерпала свою значимість – і ХХ ст. буде деідеологізованим. Виникає дивна ситуація: релігія стає якимось невизначеним явищем, ідеологія зникла, а отже, зникла й підсистема підтримання зразків. Іншими словами, соціальна система втрачає якість інтегративного стану, тобто суспільство, по суті, розпадається, а найвпливовіший у соціології структурно-функціональний підхід зазнає краху. Та з таким станом речей учень Т. Парсонса погодитися не міг.

Звичайно, релігія існуватиме, проте важко передбачити, у якій формі. Та все ж Р. Белла зазначає, що її відмінною рисою буде особистісний, індивідуалістський, але в жодному разі не асоціальний чи аполітичний характер. Носій такої релігії, який формуватиметься завдяки надзвичайно складній інституційній структурі, що включатиме в себе певний тип сім'ї, школи та церкви, буде спроможним функціонувати у світі, у якому буквально все, аж до найзаповітніших ідеалів людщини, радикальним чином стане предметом вибору. І хоча на цьому шляху можна збитися на манівці, проте можливості зростання великі. Однак це виключає самообожнення людини – навпаки, вона усвідомлює свою неминучу обмеженість, що й спонукає її до повної реалізації своєї людської сутності.

Вочевидь, зміст роздумів соціолога такий: позбувшись заскорузлої релігійності, сучасна людина не позбувається релігії як такої. Вибір *найзаповітніших* ідеалів – це вибір у царині релігії, бо ж *заповітне*, як це ми бачили вище, є одним із виявів *священного*. Залишилося тільки означити таку релігію.

Та, попри формування цієї відмінної релігії, Р. Белла наголошує, що і в найрозвинутіших суспільствах ще панують ідеї примітивного й архаїчного типу. Будь-яке велике суспільство – це немов лабораторія для вивчення всіх мислимих типів релігійної орієнтації. До того ж існують групи людей, для яких пошук особистісного смислу життя є болісним, оскільки жодна з наявних релігій не спроможна проторувати їм смисложиттєві шляхи. (Нагадаємо, що для Р. Белла, проблема смислу – це проблема релігії). Звідси такий далекосяжний висновок американського соціолога: «Однак, якщо в таких суспільствах наявна велика різноманітність, у них присутня також у якості єдиного виміру релігійного життя громадянська релігія, яка служить більш або менш узгодженою основою для

релігійної єдності суспільства навіть там, де релігійний плюралізм має найбільш виражений характер» (Белла, 1972, с. 279).

Отже, громадянська релігія, по-перше, є начебто певним станом релігії в умовах невизначеності подальших шляхів релігійної еволюції. У такий спосіб Р. Белла зберігає пізнавальну цінність своєї концепції релігійної еволюції. По-друге, громадянська релігія є основою релігійної єдності суспільства, а отже, соціальна система знову набуває якості інтегративного стану, а структурно-функціональний підхід продовжує свою переможну ходу. І, по-третє, священне як центральне поняття релігії таким залишається і в громадянській релігії. Священне – якість, яка накладається на святиню. Читаємо: «Можна, наприклад, говорити про наявність у Сполучених Штатах дійсного символізму, що становить важливу складову частину нашого державного церемоніалу й ритуальних свят, серед яких День подяки та День пам'яті полеглим у Громадянській війні посідають важливіше місце, аніж Четверте липня й поминання святих на чолі з нашим загиблим смертю мученика президентом А. Лінкольном. Пам'ятник Кеннеді на Арлінгтонському національному кладовищі є найпізнішою святинєю в національній вірі» (Белла, 1972, с. 280).

Із наведеного робимо висновок: ідеться про американську громадянську релігію, святинєю якої є історія Сполучених Штатів Америки. Але релігія не може виникнути враз і з нічого, а тому Р. Белла пише: «Американська громадянська релігія становить собою серйозну релігійну традицію, яку належить аналізувати як таку, не випускаючи з поля зору ні її глибоких аспектів, ні її “відхилень”. Так і будь-яке інше з великих сучасних суспільств дає в розпорядження дослідника аналогічні матеріали» (Белла, 1972, с. 281).

Отже, з одного боку, громадянська релігія є єдиним виміром релігійного життя, що слугує основою релігійної єдності суспільства, а з іншого – релігією як такою, що має глибокі традиції й, по суті, існує безвідносно до концепції релігійної еволюції. У своїх пізніших роботах американський соціолог вибудовує свою теорію громадянської релігії як, на нашу думку, теорію окремого соціально-духовного явища.

Насамперед ідеться про знамениту статтю «Громадянська релігія в Америці», опубліковану в 1967 р. (Bellah, 1967). У вступній частині до перевидання цієї праці він, відповідаючи своїм опонентам, стверджував, що в американському суспільстві існує, незалежно від усіх релігійних напрямів, «детально розроблена й добре інституціоналізована громадянська релігія Америки» (Белла, 2014, с. 164). Ця релігія, а точніше – релігійний напрям, – продовжує автор концепції, – має власну значимість та цілісність і вимагає уважного розгляду, як і будь-яка релігія.

Таку релігію Р. Белла означив як сукупність загальних смислів, символів, ритуалів, свят, ідей і под., які більшість населення, незалежно від релігійних уподобань або ж їх відсутності, сприймає, як надособистісні, загальні, що мають сакральний смисл та значення.

Повернемося до змісту статті 1967 р. Р. Белла, аби ствердити свою думку. Потрібно було відповісти на питання: яка ж громадянська релігія і яким чином може існувати в демократичній країні та як президент може вживати слово «Бог» в інавгураційній промові, урахувуючи розділення церкви й держави? «Відповідь полягає в тому, що розділення церкви та держави не позбавляє політичну сферу релігійного виміру» (Белла, 2014, с. 166).

Далі соціолог пояснює, що питання віри, культу, належності до релігійних організацій вважається справою суто особистою. Водночас є певні загальні елементи релігійної орієнтації, які поділяє більшість американців. Ці елементи відіграли вирішальну роль у розвитку інститутів і донині забезпечують релігійний вимір усієї структури американського життя, уключаючи сферу політики. «Ці суспільні релігійні виміри, – продовжує соціолог, – виражаються через сукупність вірувань, символів та ритуалів, які я називаю американською громадянською релігією. Інавгурація президента є важливою церемоніальною подією в цій релігії. Вона підтверджує, окрім іншого, релігійну легітиміацію вищої політичної влади» (Белла, 2014, с. 167).

Ця сукупність вірувань, символів і ритуалів, що стосується сфери священного, в американське суспільство не привнесена, а є результатом американської історії й культурного фону, а відтак громадянська релігія інституціоналізована в спільноту, а отже, вона існує як реальне соціально-духовне утворення та має суспільну значущість.

Означені релігійні виміри, на думку вченого, наявні в житті кожного народу. За їх допомогою він інтерпретує свій історичний досвід у світлі трансцендентальної дійсності. У контексті нашої теми важливою є думка Р. Белла про те, що не лише Ж.-Ж. Руссо, але й усі теоретики державного ладу, починаючи від Платона, торкалися тих чи інших аспектів «громадянської релігії», адже її історія розпочинається з усвідомлення ідеї державності. А тому «географічно» на подібні ідеї можна натрапити в Японії й Мексиці, Італії та Франції. І звичайно, додамо ми, на українських теренах, починаючи з часів Київської Русі.

Звичайно, перед Р. Белла постало питання: чи є громадянська релігія релігією і як вона співвідноситься з християнством. Науковець відзначає: «Ця релігія – видно, для цього немає іншого слова, – хоч і не суперечить християнству, і більше того, має багато спільного з християнством, не була ні сектантською, ні в певному смислі християнською» (Белла, 2014, с. 171).

Із наведеного можна зрозуміти, що поняття «громадянська релігія» має дещо умовний характер і не збігається з християнством, що виявляється в таких позиціях.

По-перше, це розуміння Бога як центрального поняття досліджуваного феномену. Бог громадянської релігії не лише надто «загальний» – він наділений також іншими рисами, суворими, які швидше пов'язані з порядком, законом і правом, аніж зі спасінням і любов'ю. «Хоча за своїм складом він дещо нагадує Бога дійств, він, – наголошує соціолог, – аж ніяк не годинник. Він виявляє активну зацікавленість та бере участь в історії, а особливо стурбований Америкою» (Белла, 2014, с. 170).

І по-друге, в основу громадянської релігії всюди покладено біблійні архетипи: Вихід, Обраний народ, Земля Обітована, Новий Єрусалим, Жертовна Смерть і Відродження. Але є в цій релігії справжні американські й дійсно нові образи. Вона, – наголошує вчений, – має своїх пророків і своїх мучеників, свої священні події та священні місця, власні ритуали й символи. «Вона говорить про те, – резюмує Р. Белла, – що Америка повинна стати суспільством настільки досконалим у згоді з волею Бога, наскільки люди зможуть зробити її такою, і світочем для всіх народів» (Белла, 2014, с.181).

По-третє, громадянська релігія має свої священні писання – громадянські священні писання, як-от: Декларація про незалежність, Конституція, промови президентів та ін.

Отож бачимо, що в концепції Р. Белла громадянська релігія постає як незвідне до християнства чи якоїсь іншої релігії соціально-духовне утворення. Водночас і Р. Белла, про що вже йшлося, а також його послідовники, про що йтиметься, щораз наголошують на подібності громадянської релігії до традиційної релігії, вочевидь, для того, аби постійно відтінювати сакральний характер першої. Серед прихильників цієї теорії лунають голоси й тих, хто відносить громадянську релігію до світських явищ.

Отже, із наведеного можна стверджувати, що громадянська релігія, на відміну від традиційної, постає радше як таке соціально-культурне явище, у якому крізь призму трансцендентного щонайперше осмислюється історичний досвід народу. Як зазначають дослідники, така релігія надає єдності суспільству й уможливорює конфліктуючим групам і співтовариствам знаходити спільну мову для пошуку компромісних рішень. Вона ж обґрунтовує реальну владу в суспільстві та водночас задає принципи для її критики. Чітко вираженої церковності ця віра не має. Прихильники концепції вважають, що така релігія звеличує дух нації, робить осмисленим життя гетерогенного суспільства. У цьому контексті показовими є такі слова В. Макклея: «Громадянська релігія може слугувати джерелом взаємовигідного зближення різних груп із різними віросповіданнями, що дає їм змогу реалізувати в суспільному житті свій значимий моральний потенціал, внести свою лепту у створення кращого суспільства без руйнівних конфліктів» (McCLay, 2004, с. 18).

Із праць Р. Белла, а також його послідовників Дж. Вільсона, Б. Кепферера, К. Лібмана і Е. Дон-Скія та ін. випливає, що громадянська релігія утримує в собі деякі характеристики традиційної релігії, а саме: 1) систему значень, яка включає символи, вірування, міфи, цінності й ритуали та 2) єднання її прихильників узяттям на себе певних зобов'язань (Neeman, Rubin, 1996).

Названі вище дослідники схилиються до думки й про суттєву відмінність між цими явищами. Так, на чолі громадянської релігії стоїть юридична особа, а не трансцендентна сила. А тому мету громадянської релігії вбачаємо в освяченні сучасних плюралістичних держав, для яких характерні сильна диференціація й відокремлення релігійних інститутів від значимих економічних, політичних і культурних інститутів. Таку ціль досягають наданням громадянам певних спільних цілей і бачення. Для досягнення цієї мети громадянська релігія функціонує у трьох напрямках: 1) об'єднує суспільство

розумінням спільної долі, що виражається в обрядах і міфах; 2) узаконює соціальний порядок так само, як і спільні соціальні цілі; 3) мобілізує членів суспільства взяти на себе спільні завдання й зобов'язання (Neeman, Rubin, 1996).

Зі сказаного Р. Белла та його послідовниками можна окреслити такі функції громадянської релігії, як легітимізація політичного устрою та обґрунтування принципів його критики, сприяння єдності суспільства, звеличення духу нації, формування готовності в членів суспільства взяти на себе відповідальність за спільні цілі й завдання. Але й прихильники цієї концепції зауважують, що за певних історичних та інших умов така релігія здатна виправдовувати експансіоністську політику якоїсь держави, націоналізм, шовінізм тощо.

Однак у Р. Белла були й залишаються серйозні опоненти з вагомими аргументами. Так, М. Крісті, яка критично ставиться до наукових розвідок феномену громадянської релігії, зазначає, що остання спроможна сприяти такій груповій ідентичності та такій легітимізації політичного порядку, що може призвести до тоталітаризму (Cristi, 2001, р. 56). Та видається, що такі негативні явища не впливають із суті цього феномену, а громадянська релігія виправдовує їх тоді, коли вона як окрема система стає складовою частиною ширшої системи. Хоча варто зауважити, що й сам Р. Белла відзначав негативну роль громадянської релігії, адже в певні історичні періоди Бог–покровитель Америки – благословляв умиротворення зовнішніх і внутрішніх «ворогів» силою.

Побічно також зауважимо, що критики концепції громадянської релігії засуджують її за ідолопоклонство перед нацією, за ідеалізацію національної історії, що доходить до фальсифікації, за зведення достоїнства Бога до ролі покровителя нації. Але на цю критику в Р. Белла були вагомі заперечення. Головну традицію американської громадянської релігії він розумів не як форму поклоніння нації, а як підпорядкування її етичним принципам, які перевершують ті межі, у яких її можна судити (Белла, 2014, с. 164). І далі науковець відзначає: «Без розуміння того, що над нашою нацією є вищий суд, традиція громадянської релігії дійсно була б небезпечною» (Белла, 2014, с. 180). Бачимо, що цими словами соціолог ще раз стверджує важливість вірувань у Бога в громадянській релігії.

На думку російського дослідника І. Задорожнюка, американська громадянська релігія – віра в Америку, – що виражається в словословії країни, якій покровительствує Бог і є пограничним явищем між релігією, ідеологією й суспільною мораллю, щедро задобрює політичну риторику та прославляння американського способу життя (Задорожнюк, 1987, с. 63). На його думку, однією з головних функцій віри в Америку є виправдання гегемонізму в зовнішній політиці, а також дискримінаційних заходів до широких мас населення всередині країни. Релігійну риторику застосовують тоді, коли потрібно спотворити реальний стан речей, придушити здоровий глузд, який характерний американцям у їхньому повсякденному житті. Громадянська релігія, яку нав'язують їм у її гегемоністському варіанті, подається як служіння Богу – покровителю США, у якому беруть участь представники всіх сповідань і навіть невіруючі (Задорожнюк, 1987, с. 71). Звідси й критичне ставлення дослідника до концепції громадянської релігії.

Відома американська дослідниця Б. Еренрайх проблему громадянської релігії розглядає в контексті постанови нації та націоналізму. Її основні тези такі: нація є уявною спільнотою, що не може існувати без пристрастей, тобто, без націоналістичних емоцій. Ідея нації, як і ідея націоналізму, насамперед пов'язана з ідеєю війни, бо саме загроза останньої дає змогу спільноті (народу) згуртуватися, а кожному її члену – відчутти себе частиною чогось більшого й у такий спосіб усвідомлювати свою невмирущість. Між націоналізмом і релігією є подібності. «Якщо народ, – стверджує дослідниця, – є вічним буттям, а патріот – його частинкою, то, вмираючи заради нього, патріот реально бере участь у його невмирущості. Так само як у старожитніх релігіях кривава жертва мала запліднювальну, генераційну функцію і сприяла дозріванню врожаю та розмноженню стада, самопожертва заради народу теж може вважатися за життєдайний чин» (Еренрайх, 2003, с. 52).

Б. Еренрайх висовує концепцію націоналізму як релігії, що має божества, мітологію та обряди. Націоналізм набуває найбільш релігійного забарвлення в часі війни й військової загрози. Проте, – зауважує дослідниця, – якщо націоналізм є чимось більшим, аніж тільки тимчасовим збуренням, викликаним війною, то він повинен відшукати способи інституціоналізації та підтримки самого себе, незалежно від більш конвенціональних релігій. «Він мусить, іншими словами, використовувати елементи церемоній, характерні для конвенціональної конфесійної релігії. Тут, – продовжує дослідниця, – необхідні міти, які піднімали б дух, спеціальні свята і ритуали, які б притягували людей, більш чи менш байдужих на початку. Такі ритуали й міти забезпечують націоналізмові

життєздатність у часи невдач і поразок, а також у мирний період, – так, як скажімо, християнські обряди у вірі людей, котрі доволі рідко або усього раз у житті пережили справжній духовний досвід» (Еренрайх, 2003, с. 54).

Б. Еренрайх розглядає три приклади своєрідного релігійного націоналізму, які пов'язані з Другою світовою війною: гітлеризм, державний шинтоїзм, американський патріотизм; саме в межах останнього вона розглядає проблему громадянської релігії.

Зауваживши на тому, що ця релігія завдячує, передусім, протестантській традиції, науковець підкреслює, що американський націоналізм не шукає релігійного опертя в жодній конфесійній традиції. «Практично він становить релігію сам у собі – “громадянську релігію”, якщо ужити формулювання американського соціолога Роберта Белла. А далі найважливіше: «У своїх найфанатичніших і сектантських виявах американський націоналізм співвідноситься із вищістю білої раси, антисемітизмом, християнським мінеларизмом і навіть вдається до гітлерівської символіки. Проте, – продовжує дослідниця, – нас цікавить типовіша форма націоналізму, що єднає різні раси, класи й етнічні групи Америки. У порівнянні із кривавими риторикою і ритуалами гітлеризму, ця громадянська релігія мирна і невинна, особливо для тих, хто вихований у її літургії пісень, процесій, молитов і привітань. Однак вона становить продовження й апотеозу американського мілітаризму і є не менш войовнича, ніж державний шинтоїзм чи гітлеризм» (Еренрайх, 2003, с. 59). Кожен аспект американської громадянської релігії, – наголошує Б. Еренрайх, – сформувався через досвід війни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасний дискурс про громадянську релігію бере свій початок із праць американського суспільствознавця Р. Белла. Такий феномен Р. Белла означив як сукупність загальних смислів, символів, ритуалів, свят, ідей і под., які більшість населення, незалежно від релігійних уподобань або ж їх відсутності, сприймає, як надособистісні, загальні, що мають сакральний смисл і значення. Ця сукупність вірувань, символів та ритуалів, що стосується сфери священного, в американське суспільство не привнесена, а є результатом американської історії й культурного фону, а тому громадянська релігія інституціалізована в спільноту, а відтак вона існує як реальне соціально-духовне утворення та має суспільну значущість. Християнство й громадянська релігія нетотожні, однак є певна схожість її з традиційною релігією. Відповідно до концепції Р. Белла та його прихильників, головними функціями громадянської релігії є зближення різних груп із різними віросповіданнями, що дає змогу реалізувати в суспільному житті свій значимий моральний потенціал; легітимізація реальної влади в суспільстві й обґрунтування принципів її критики; звеличення духу нації; формування готовності в членів суспільства відповідальності за спільні цілі та завдання.

Зміст критики концепції громадянської релігії Р. Белла зводиться до таких положень: громадянська релігія постає як ідолопоклонство перед нацією; вона здатна сприяти такій легітимізації політичного порядку, який може призвести до тоталітаризму (М. Крісті); оскільки кожен аспект американської громадянської релігії сформувався через досвід війни, то ця релігія є апофеозом американського мілітаризму (Б. Еренрайх); американська громадянська релігія виправдовує гегемонізм у зовнішній політиці й дискримінацію широких мас населення всередині країни (І. Задорожнюк).

Та, попри змістовність концепції Р. Белла і його послідовників, відкритим залишається питання про джерела громадянської релігії, але це вже тема подальших досліджень.

Джерела та література

1. Белла, Р. (1972). Социология религии. *Американская социология. Перспективы, проблемы, методы.* Москва: Прогресс, С. 265–281.
2. Белла, Р. (2014). Гражданская религия в Америке. *Вестник Русского христианского гуманитарного института*, Т. 15, № 3, С. 162–182.
3. Еренрайх, Б. (2003). 3 книги «Ритуали крови». *Незалежний культуролог. журн. «І»*, С. 50–63.
4. Задорожнюк, И. (1987). «Гражданская религия» в США: концепции Р. Беллаха и реальность. *Вопросы научной атеизма*, Вып. 36, С. 57–74.
5. Bellah, R. (1967). Civil religion in America. *Daedalus*, № 1, P. 1–17.
6. Cristi, M. (2001). *From Civil to Political Religion: The Intersection of Culture, Religion and Politics.* Waterloo, Ontario, Canada: Wilfred Laurier University Press, 293 p.
7. McC Lay, W. (2004). *The Soul of a nation.* The Public Interest. Spring, P. 5–19.

-
8. Neeman, R., Rubin, N. (1996). Ethnic civil religion: a case study of immigrants from Rumania in Israel. *Sociology of Religion*, Vol. 57, P. 195–212.

References

1. Bellah, R. (1972). Sociology of Religion. *American sociology. Perspectives, Problems, Methods*. Moscow: Progress, P. 265–281.
2. Bellah, R. (2014). Civil Religion in America. *Bulletin of the Russian Christian Institute of Humanities*, Vol. 15, No 3, P. 162–182.
3. Ehrenreich, B. (2003). From the book «Blood Rites». *Independent culturological journal «І»*, No 28, P. 50–63.
4. Zadorozhnyuk, I. (1987). «Civil Religion» in the USA: Concepts of R. Bellaha and Reality. *Questions of scientific atheism*, Issue 36, P. 57–74.
5. Bellah, R. (1967). Civil religion in America. *Daedalus*, № 1, P. 1–17.
6. Cristi, M. (2001). *From Civil to Political Religion: The Intersection of Culture, Religion and Politics*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfred Laurier University Press, 293 p.
7. McClay, W. (2004). *The Soul of a nation*. The Public Interest. Spring, P. 5–19.
8. Neeman, R., Rubin, N. (1996). Ethnic civil religion: a case study of immigrants from Rumania in Israel. *Sociology of Religion*, Vol. 57, P. 195–212.